

DE TOPANTUNUASU OF OORSPRONKELIJKE VOLKSTAMMEN VAN CENTRAAL SELEBES.

MET EENE SCHETSKAART ¹

DOOR

J. G. F. RIEDEL.

De in Centraal Selebes, meer speciaal in den omtrek van de Rano of het meer van Poso, aangetroffen oorspronkelijke volkstammen zijn: de Tosigi, Tolindu en Tokulabi, Tobesoa, Torilamba, Topikurusua, Tobomaa, Tonapo en Tobada, Towatua, Topaloto, Totua, Topesaku, Tobaluasa, Toripulu, Toribangga, Topakuli, Toundae, Tokarere, Tolewanu en Tolage of Toragi. De twaalf eerste bewonen het westelijk, de negen laatste het oostelijk gedeelte daarvan.

Deze stammen, collectief door de Kailiërs Topantunuasu of honden-vleescheters, door de Luwuërs en andere zuidelijke volken Toradja of Toriadja, bovenlanders, genaamd, worden ingesloten of begrensd: ten noorden gedeeltelijk door het landschap Sausu, ten westen door de zoogenaamde onder Kaili staande bergstammen van Totanea, Topalu en Todolo; ten oosten door de stammen, welke de binnenlanden van Todjo, Tomori en Tobungku of Tombuku bewonen en ten zuiden door de ten deele onder de suprematie van Mandar en Luwu gebrachte bergvolken, met name Tomene en Tomatana. Volgens opgave van betrouwbare oude lieden kan hun aantal gesteld worden op meer dan honderd duizend zielen, die verscheidene dialecten, voornamelijk de Baree, Tiara, Moma, Tado, Idja en Daamana bezigen.

Hunne overleveringen raadplegende, hebben deze volkstammen klaar-

¹ Deze kaart is tijdens mijn verblijf te Lombugian samengesteld naar aanwijzingen van Lakosa Mangge en andere inlandsche hoofden.

blijklijk een en denzelfden oorsprong. De meesten hunner beweren voortgesproten te zijn uit den rotan, wiens kruin toen tot aan het hemelgewelf, dat lager op de aarde lag, reikte. Anderen leiden hun oorsprong rechtstreeks van den hemel af. Deze zijn namelijk degene, wier voorouders de reeds ter plaatse aanwezige Touta of lieden, die uit de aarde, nadat deze uit zee gerezen is, voortgekropen waren, door hunne waterbronnen te vergiftigen, vernietigd hadden. De eerste man heet Tamibuku, die bij zijne vrouw Tawaia of Tangkawaja, welk woord licht beteekent, vijf kinderen, met name Taasu, de jager, Tandjinampe, de zwerver, Indobira, de werkster die de kunst om de iwo of boomschors te bereiden uitvond, Pomadeo, de ervaren spreekster en Mogala of Imogala, de verzamelaarster, verwekte. Hunne nakomelingen verspreiden zich in den omtrek van de tegenwoordige Rano Poso, die, toen nog niet aanwezig, eerst later gedurende den strijd tusschen de geesten Lamoä en Longga, waarbij de aarde op hare grondvesten beefde en rook uitwierp, ontstaan is. Deze strijdlustige bergvolken hebben tot dusverre hunne staatkundige onafhankelijkheid gehandhaafd, niettegenstaande de pogingen van Kaili, Mandar en Luwu om hen ten onder te brengen. Het Nederlandsch gezag wordt tevens nergens erkend.

De Topantunuasu behooren tot de sluikharige, lichtbruine brachy- en orthodolichocephale indonesische rassen. De mannen zijn krachtig gebouwd en vlug van beweging. Velen kunnen een gewicht van meer dan veertig kilo op groote afstanden op den rug dragen. De vrouwen zijn slank en welgevormd. De eersten bereiken eene lengte van 1.68, de laatsten van 1.56 meter. Het hoofdhaar, bij jonge kinderen geelachtig, is bij de vrouwen pikzwart en overvloedig. Vele mannen, die weinig hoofdhaar bezitten, zijn op het lichaam sterk behaard. De handen en voeten zijn klein. De neus en ooren middelmatig en goed gevormd. Door het gebruik van sirih-pinang zijn de lippen der volwassenen onoogelijk. De borsten der vrouwen zijn zwaar gebouwd met breede aureolen. De katamenia openbaren zich gewoonlijk voor het tiende jaar. Ten gevolge van het afbreken, het vijlen en het zwart verwen daarvan zijn de tanden bij de ouden van dagen afzichtelijk. Door het bezigen van den rotanband die zeer sterk wordt toegehaald, hebben de meeste vrouwen eene dunne taille. Albinos, namelijk kinderen van vrouwen die door de angga of geesten der voorouders bevrucht zijn, treft men niet veelvuldig aan, evenmin personen, die aan vitiligo, ichthyosis of andere huidziekten lijden.

Het lichaam wordt rein gehouden, de jonge meisjes bestrijken dit zelfs met de uitgeperste sap van de *Curcuma longa*, terwijl het hoofdhaar voortdurend met kalapa melk wordt gewasschen. De bevolking lacht en stoeit gaarne onder elkander, is eerlijk, gastvrij en voorkomend, maar tevens prikkelbaar en strijdlustig. Velen kunnen eenige dagen den honger trotseeren en geven bij lichaamssmartten geene teekenen van pijn. Alle volwassenen, zoowel mannen als vrouwen, moeten zich in den wapenhandel oefenen. Bij het sluiten van vriendschap onder de mannen, wega, geven zij elkander wederkeurig de guma, zwaard, of tulangga, piek, ten geschenke. Het gevoel van eigenwaarde en van recht is sterk geprononceerd. Gedurende zijn leven krijgt elk persoon drie namen, als een na de geboorte, een na de besnijdenis of menses en een na de geboorte van het eerste kind. Na den dood wordt men alweder met een nieuwen naam genoemd. De gedane beloften worden stipt nagekomen. Van nieuwigheden heeft men een afkeer als zijnde conservatieve aanhangers der potongo tabu mopali of oude wetten en gebruiken. Mannen en vrouwen zijn echter zeer nieuwsgierig en begeerig om in zaken, die hen onbekend zijn, onderricht te worden. De mannen en vrouwen zijn zeer aan elkander gehecht en eten, alleen zijnde, te zamen. In huis mag de man, kede, zijne vrouwen en kinderen beruiken, in het openbaar niet. Zij zijn niet gewoon elkander de hand te geven. Bij ontmoeting glimlacht of huilt men. Vreemdelingen overnachten in het huis van den makole en worden door de negarigenooten drie dagen achtereen gevoed. De vrouwen zijn met uitzondering van die van Tonapo, Tobada en Tokulabi, onder welke stammen een vrij geslachtsverkeer onder de jonge lieden bestaat, kuisch en zeer onverschillig voor geslachtelijken omgang. Gehuwd zijnde bezigen zij allerlei afvoerende middelen: mombajagali, z. a. wortelen en bladeren in kalkwater en citroensap gekookt, om geene kinderen te baren en daardoor het perinaeum te scheuren, iets dat voor de vrouw als de grootste schande wordt aangemerkt. Om veelvuldige copulatie te voorkomen sporen vele echtgenooten hare mannen aan om meerdere vrouwen te huwen. Zelfmoorden bij mannen komen veelvuldig voor onder de Tonapo en Tobada, wanneer zij hunne vrouwen op overspel betrappen. Voor ornamentuur heeft de bevolking eenen grooten aanleg. De vrouwen zijn zeer verzot op kajuputih olie als reukwerk.

De mannen zijn zeer ijverig in den landbouw en het smeden van ijzer, pande ase, de zoogenaamde pamor uit ijzeroer die in groote

hoeveelheid aan den noordelijken oever van de Rano Poso voorkomt, verkregen. Ook zijn zij groote liefhebbers van de wilde zwijnen, en hertenjacht. Deze dieren worden door de honden opgejaagd en door de jagers te paard vervolgd en met de basalo, werpstrik of lazo gevangen. De gedoode dieren worden terstond in stukken gesneden en geroosterd. De vrouwen houden zich behalve met gewoon huiswerk en verpleging der dieren met het vlechten van manden en doozen, het vormen van aarden potten en pannen en het kloppen van den bast van de iwo en walo boom om iwo of vuja, welke tot kleeding dient, te bereiden. Zij beschilderen de vuja met roode, zwarte, geele en blauwe kleuren met een penseel van bambu. De bewerking der iwo mag niet in de negari, maar buiten in eene afzonderlijke loods geschieden. De aarden potten, kura, worden uit de hand gewerkt, in den wind gedroogd, daarna gebrand en inwendig met hars bestreken. Voorts helpen zij hare mannen in de bewerking en het onderhoud der velden. De landbouw bestaat in het planten van kalapa, van pae, padi, djole, djagong, uwi, ubi en katjangsoorten, zoomede tabak, suikerriet en moeskruiden. De visscherij in het meer en in rivieren, door mannen en jongens verricht, is van weinig betekenis. Voor het doel bezigen zij eigen gemaakte prauwen, sakaeng en duanga genaamd, eene breedte hebbende van 0.60 en lengte van 6.50 meter, zonder de zoogenaamde uitleggers of vlerken. Het visschen geschiedt met fuiken, hengels en kleine werpnetten. De handel in ruil van ruw ijzer, wapenen, was, rijst, tabak en djagong tegen goud, koper, aardewerk en lijnwaden, ook wel paarden, karbouwen, varkens, schapen en geiten is nog zeer onbeduidend en door een ieder gedreven. Worden eenmaal echter de boschproducten als rotan en damar verzameld, dan zal de handel bloeien. De bereiding van suiker is onbekend. De huizen, waarin zes tot acht samboko of huisgezinnen wonen, worden op palen ter hoogte van 6,50 meter gemiddeld boven den grond gebouwd, of op steenachtige gronden op zware houten ramen, waarin de hoofdstijlen rusten, gezet. Elk huis van hout, palmlatten of bambu vervaardigd en met kalapabladen gedekt, bestaat in het midden uit eene groote ruimte, terwijl aan de omwanding de vertrekken geplaatst zijn. In elk vertrek vindt men de kookplaats, awuh en talusi, waarop alleen gedurende het bereiden van spijzen, vuur mag worden aangemaakt. Na het koken moet het vuur worden uitgebluscht, wil men Lamo a niet ontstemmen. Als huisraad treft men in de woningen behalve de wapenen nog aan rotan en andere matten, aarden potten en pannen, borden, schotels,

koperen ketels, schalen en hoofdkussens van hout met iwo omwikkeld, voorts pinangkokers, kleederdoozen, bunge en de pepe, een mand die de vrouwen gewoonlijk op den rug, met een steunband op het voorhoofd dragen. In de huizen der makole worden honderde schedels van verslagen vijanden tentoongesteld of bewaard.

De negarien op de toppen der bergen gebouwd en behoorlijk versterkt, tellen gemiddeld dertig tot veertig huizen. Boven den ingang of poort, die zeer laag is, vindt men gewoonlijk een wachthuis waarin zoowel overdag als des nachts gewaakt wordt. In elke negari treft men de lodo of het gewijde huis aan, waar de overige schedels bewaard en de offers aan Lamo a s i n d a t e geplengd worden. Buiten de versterkte negarien vindt men de zoogenaamde karbouwenkralen, alwaar deze dieren in vredestdjd des nachts opgesloten worden. De karbouwen temt men door den neus met een rotan te doorsteken, to s u e n g o. De dagelijksche kleeding der mannen bestaat uit de b a u g a of schaamgordel, met de t a l i als hoofdbedekking, die der vrouwen uit de l e m b a b a d j u en k u m u sarong. Enkele hoosden en aanzienlijken dragen een katoenen b a d j u en B o n g k a s c h e sarong. De vrouwen zijn zeer zedig gekleed, terwijl de jongens vóór de doorklieving van het praeputium en de meisjes voor de intrede der menses naakt loopen. Als versiering bezigen de mannen arm- en voetbanden van koper, de laatste om statig te kunnen loopen, zoomede een ring aan het rechteroor — de vrouwen arm-, voet- en vingerringen, koralen halssnoeren en oorhangers. De voeding, bestaande uit rijst, d j a g o n g, aardvruchten en velerlei moesgewassen, zoomede varkens, herten, honden, slangen, apen en buideldieren vleesch en allerlei vischsoorten, is zeer goed en heeft driemaal des daags plaats. Voor het eten knabbelt men eerst aan een stukje zout. Als drank wordt van de s a g e r o veel gebruik gemaakt en treft men derhalve onder de ouden van dagen vele dronkaards aan. De bevolking is zeer op zang en dans gesteld. Het gezang, dat gedurende den p a d i o o g s t door mannen en vrouwen d a g e n achtereen gezongen wordt, is de k a m b e r u, waarin men den lof van Lamo a en E m b a s verkondigt en om overvloed en rijkdom vraagt. De t e n g k e is een zang, die bij verschillende gelegenheden en onder het uitvoeren van de k a j o r i, een rondedans, zoomede de d e n d e g u, een rijendans, aangeheven wordt. Bij de t a n t i l a d a n s, waarbij mannen en vrouwen elk afzonderlijk met de handen op de schouders door elkander springen, wordt ook de t e n g k e ge-

zongen. In de bosschen zingen de alleenlopende mannen voortdurend. De muziekinstrumenten zijn: de iori, eene mondharp, de gimba, trom, gongi, groote, en kakula, kleine koperen bekkens. Om de aandacht der vrouwen tot zich te trekken bespelen de jonge mannen de lalowe, een neusfluit waarmede weemoedige toonen worden te voorschijn gebracht, voorts de santu, een soort guitar met een snaar. De lalowe wordt ook door de wurake wea of tadunja gebezigd bij oproeping der angga of geesten der voorvaderen. De spelen der mannen zijn de mosibinti, het met de kuitenslaan, de mositimbolu, het boksen en de mogasi, het spelen met tollens. De vrouwen amuseeren zich met de tebe, het schoppen der kalapadoppen en de motingkanawa, het springen in het water. Op bepaalde tijden worden voetraces gehouden door mannen en vrouwen tegen elkander. Als narcotica maakt men gebruik van laumbe, sirih, mamongo, pinang en tabao of tabak die men ook uit bambupijpen rookt.

De Topantunuasu verdeelen de standen in die van den kabusenja of hoogste adel, waartoe de eerste hoofden als kabusenja, makole, tuana en madika behooren, voorts in die van den ingkai, de aanzienlijken die als oudsten de gemeente vertegenwoordigen en waartoe de tadulako of krijgsaanvoerders, degenen die de koperen hoorn op het hoofd mogen dragen, gerangschikt worden, die van tausondo of gewone vrije lieden waarvan de hoofden van huisgezinnen, samboko of sampangkoni, in den volksraad ook eene stem hebben en die van den batua of slaven. Deze laatste verdeelt men alweder in geerfde slaven, batua sosora, koopslaven, batua panta, en afstammelingen van in den krijg gemaakte slaven, batua padjudju, of overwonnelingen, tawania, waarvan de mannen bij beurten bij den makole, de vrouwen bij de ingkai diensten praesteeren moeten, zoomede pandelingen, ata, of lieden die hunne schulden of opgelegde boeten niet kunnende betalen daardoor bij den schuldeischer of een der ingkai, die de boeten betaald heeft verplicht zijn te dienen. Eene geslachtsgemeenschap der standen wordt naar bevind van zaken gestraft. Wordt bij eene batuavrouw door een kabusenja of ingkai eene dochter verwekt, dan volgt deze den stand van den vader, de zoon dien der moeder, bijaldien de vader hem niet vrijkoopt. Het kind van eene kabusenjavrouw met een ingkai of tausondo volgt den stand van den moeder, wanneer zij de vastgestelde boete betaald heeft, terwijl de vader met zijne geheele

familie tot den slavenstand wordt veroordeeld. Wordt de kabusenjavrouw door een batua bevrucht, dan betaalt zij eene hogere boete en wordt de vader zonder vorm van proces ter dood gebracht. Bij verscheidene stammen worden dusdanige kinderen voor de geboorte door de moeder gedood. Tijdens het huwelijk verklaren de mannen en vrouwen tot welken stam of familie zij behooren willen, die van den vader der jonkvrouw of van den jonkman. De kinderen volgen de ouders. Onder alle stammen kunnen de adellijken en gewone lieden tot den slavenstand vervallen. Slaven kunnen echter nimmer aan den ingkai of kabusenja gelijk worden. De adellijken, vrijen en slaven gebruiken een en dezelfde taal.

De eerste hoofden, als kabusenja, de groote, makole, die de schaamgordel draagt, tuana, de oudste en madika, de aanzienlijke, worden door de gezamenlijke ingkai en tausondo gekozen. Bij krankzinnigheid, ziekte of wangedrag worden zij ook door dezen afgezet. Vrouwen kunnen eveneens gekozen worden en krijgen alsdan den naam van kabusenja wea, makole wea, tuana wea en madika wea. Deze hoofden die behoorlijk geeerd, met pue aangesproken worden en bij plechtige gelegenheden op een hoogen zetel plaats mogen nemen, hebben echter in bestuurs- of negarisaangelegenheden niets in te brengen. De ingkai en tausondo regelen alles, sluiten oorlog en vrede en geven daarna kennis. De landontginning, koppensnellerij en krijgsverrichtingen worden door de tadunja, oude vrouwen, die ook wurake wea heeten en waarvan men in elke negari een aantreft, geregeld. Zij raadplegen tot dat einde het geschreeuw der vogels, de hanen en varkenslever en geven de noodige bevelen. De tadunja, die ook bij ziekten als anderszins geconsulteerd worden, mogen niet huwen. Zij vertegenwoordigen eenen afzonderlijken hooger stand en worden door de negarilieden onderhouden. Hare padi- en djagongvelden worden het eerst bewerkt, terwijl zij wijders op onbepaalde tijden geschenken, bestaande uit rijst, djagong, kalapa, kippen en iwo of geklopte boomschors, ontvangen. De inkomsten der eerste hoofden bestaan jaarlijks uit ongeveer twee honderd kati padi van elk huisgezin, twee honderd en vijftig klossen djagong per akker, tien kalapavruchten per boom, een achterpoot en het hart van elk geslacht varken, het een tiende gedeelte van het voor den padioogst bereide zout en iwo of geklopte boomschors naar genoegen of goedvinden. Voorts worden er in elke negari een padi- en djagongveld voor hen onderhouden en moet de bevolking in elke negari eene

woning voor hen bouwen, alwaar hunne vrouwen verblijf houden. De vorstinnen hebben dezelfde inkomsten.

Buiten bemoeiing der hoofden worden alle misdrijven en overtredingen door de gezamenlijke ingkai en tausondo, stam of familie-vaders, die tot den tweeden en derden stand behooren, onderzocht en berecht. Met den dood worden gestraft: bloedschande door ingkai, tausondo en batua gepleegd; verkrachting en benadering van vrouwen met geweld of dwang, omdat het feit als de zwaarste diefstal wordt aangemerkt; overspel in flagranti door den man betrapt, ook als eene zware diefstal beschouwd, dewijl aangenomen is dat de vrouw het eigendom is van den man; zware diefstallen, belediging van hoofden en hunne echtgenooten, zoomede moord op stamgenooten gepleegd. De doodstraf, napenate, op dit laatste misdrijf kan echter in boete, napasala, worden geconverteerd. Gewone diefstallen die echter zelden plaats grijpen worden met eene boete tot een waarde van vijftig gulden gestraft met teruggave van het gestolene. Het verwonden van stam- of negarigenooten worden ook met boeten afgedaan. De boeten worden door de ingkai voor elk feit in de volksvergadering vastgesteld. Wordt men op conjunctio venerea buiten het huwelijk door eenige personen betrapt, dan betaalt de man eene boete tot een bedrag van zestig, de vrouw van veertig gulden. Verklaart de man dat hij de vrouw wil huwen, dan betaalt hij eene mindere som. De kabusenja worden bij bloedschande uit den stam verdreven en bij geringe vergrijpen gestraft met zonder voedsel een dag en nacht tot aan den hals in het water vastgebonden te staan. Vagabonden en bloodaards uit den stand der kabusenja, ingkai en tausondo worden eveneens met verbanning gestraft. De batua worden door hunne meesters met den rotan gekastijd en ook getuchtigd met het in den zon staan aan een paal of naakt op een koperen bekken vastgebonden, het beklimmen van een hoogen kalapaboom zeven malen achtereen en het plaatsen in de nabijheid van een mierennest om gebeten te worden. Als middel van correctie worden gewoonlijk de oogen der slavinnen met fijn gestampte Spaansche peper ingewreven. Brandstichting heeft alleen gedurende den oorlog in de vijandelijke nederzettingen plaats en als zoodanig getolereerd.

De gronden worden als tana intau of tana ingkai, communale, en tana tausondo of nawa, individueele eigendommen aangemerkt. De eerste zijn het erfdeel der vaderen, waarover de tadunja

en ingkai het oppertoezicht voeren. Bij ontginning door stamgenooten moeten deze van den tadunja vergunning hebben, door vreemdelingen eveneens met medeweten van den kabusinja of makole. De eerste ontginning is eigenaar van den pangale of ontgonnen bodem. Vóór de ontginning pleegt men op den stand der malunu of Plejaden te letten. De nawa of beplante gronden kunnen geschonken, verhuurd of verkocht worden niet alleen aan stamgenooten, maar ook aan vreemdelingen. Bij koop betaalt men elkander met kalapa, areng en andere boomen, zoomede vee, lijnwaden, aarde en koperwerken. De waarde van den grond berekent men naar den padiogst van de laatste twee jaren. Alle transactien worden in tegenwoordigheid der ingkai als getuigen gesloten. Grondgeschillen worden door de tadunja, de makole en ingkai beslecht. Vreemdelingen, die den stam verlaten, verliezen alle op den grond door hen verkregene rechten en komen deze opnieuw als tana intau onder het toezicht der tadunja en ingkai, totdat een derde op de bepaalde wijze daarover rechten verkrijgt.

Eene zuivere voorstelling van een hooger wezen treft men onder deze stammen niet aan. De geesten, die vereerd en aan wien geofferd worden, zijn de Lamoa, de beschermer der stam, ook Lamoa sindata genoemd en de goede angga of geesten der voorouders. De eerste wordt in de lobo door de wurake tuama of bulia, priesters, en de wurake wea of tadjuna, priesteressen, aangeroepen, terwijl aan de laatsten door den huisvader of huismoeder vóór de pemia, het beeld dat boven in het huis wordt bewaard, wordt geofferd, o. a. na den oogst de eerstelingen der padi. Gelijktijdig met de intrede in de wereld van den mensch wordt de Lamoa sindao geboren, die, onder toezicht van den Lamoa sindata, het kind tot aan zijn dood beschermt. De Lamoa van den stam woont in groote boomen, meest Ficoidaeën en steenen. Zij worden bij eedsaflegging aangeroepen als „oh Lamoa sindata, oh Lamoa sindao, pedonga aku sii“, d. w. z. O Lamoa daarboven (beschermgeest der stam), o Lamoa daarbeneden (mijn beschermgeest) hoor mij aan, die hier sta. Bij ziekten wordt ook aan de Lamoa sindata door de bulia of tadjuna spijs en drank geofferd om de booze geesten die de krankheid veroorzaken te verdrijven. Als teeken van onderwerping plaatst men bij de offerplaats, ook wel naast de lobo een of meer driehoekige witte vlaggen. De individueele Lamoa of Lamoa sindao omzweven den persoon en blijven in zijne nabijheid. Alleen wanneer

hij door een der booze geesten opgevat of tijdelijk bedwongen is, kan den mensch een ongeluk overkomen. Ook offert men bij het ontginnen van velden aan de Emboa of Boantana, de bewaakster der aarde, drie tot vijf varkens, zeven tot elf kippen, een tot drie geiten en rijst om een overvloedigen oogst te verkrijgen. Na den oogst wordt aan haar tevens dankoffers, bestaande uit de eerstelingen van de padi en djagong, gebracht. Voor haar en voor de goede angga wordt voor het eten een weinig spijs en drank afgezonderd. De Emboa vertoont zich als een gewoon mensch, die in lang gras is gewikkeld, met het hoofd van een aap. Degene die haar te zien krijgen worden onvermijdelijk ziek. Bij zwaar weder tracht de ontevredene Emboa de aarde uiteen te scheuren, maar wordt alsdan door de goede angga bedwongen. Verschuilt zij zich alsdan in een kalapaboom, dan vindt men later aldaar de zoogenaamde ngisi nu berese of dondersteen. De Lahude, eene vrouwelijke geest, bewaakt de meeren, rivieren en andere wateren. Zij maakt den persoon alleen ziek, wanneer zij door dezen beleedigd wordt. De geest Entaopi, die met zijne vrouw Taopo in de toppen der bergen wonen, brengen ngoju of wind voort. De goede angga of geesten der voorvaderen komen in den droom met den angga van den levenden mensch in aanraking. Uit dien hoofde mag men niemand onverwachts wakker schudden, doordien de angga alsdan afdwaalt en de persoon ziek wordt, in welk geval de tadunja haar op bepaalde plaatsen in het bosch of voor de pemia moet terugroepen. De Lamoasindao is gedurende den slaap machteloos. De angga der dooden vertoonen zich gewoonlijk in de gedaante van scolopendra of van rook. Vóór de pemia vraagt de huisvader of huismoeder van de angga der dooden die tot de familie behooren met aanduiding van den naam, bescherming, hulp of overvloed, in een woord alles dat gewenscht wordt. De angga deelt alsdan zijn goedvinden of beslissing in den droom mede. Droomt men niet terstond van den bewusten angga, dan is deze in hooger regionen verwijderd en moet men zoolang voor de pemia rijst, kippen, varkenslever, sagero of andere artikelen offeren, totdat de angga in den droom verschijnt. De tadunja kunnen de angga der dooden zien. Zij staan tot hen in eene nauwe betrekking en ageeren ook als media, bij welke gelegenheid de opgeroepene angga zich in haar rechteroog vestigt om dit te verscherpen ten einde de toekomst te zien of om diefstallen te ontdekken. De angga der dooden leiden een gelijk bestaan als die der levenden, beoorlogen elkander en hebben geslachtsgemeenschap, doch verwekken geene nakomelingen. De angga van den

mensch treedt in het lichaam, wanneer de eerste tand bij het kind zich vertoont. Deze kan ook de angga van een der voorouders zijn, die als omhulsel het menschelijk lichaam opnieuw aanneemt. Volwassen zijnde vervullen deze lieden meestal de functien van tadunja en bulia, na door de anderen daartoe opgeleid te zijn geworden. Na den dood begeeft de angga zich naar het bosch om eerst na de reiniging der beenderen in de temia te komen. Door sommige stammen wordt de tekatekavogel, *Phaenicophaeus Calyborhynchus*, geëerd, omdat de angga in het bosch zijnde in dezen vogel veelal zijn verblijf houdt. Men spreekt ook van angga nu ule en schrijven aan den slang ule een angga toe.

Onder de boozen geesten rangschikt men de Longga en zijne vrouw Pue mekone, de angga der verslagen vijanden, de To-peule, To megantu of To mepangko, de bekende suwanggi en de puntiana of puntidiri. De Longga neemt de gedaante aan van een zwart, hairig mensch. Hij is uit de Rano Poso voortgekomen en na door Lamoia verslagen te zijn, door Lahude vervangen. Hij leeft in de bosschen en zweeft overal rond om de angga der levenden te molesteeren. Zijne vrouw voedt zich bij voorkeur daarmede. Zij worden nu en dan door de bulia en tadjuna gezien. De booze angga vertoonen zich overal om den angga van den levenden mensch te slaan en te pijnigen. Zij worden na eerst gespijzigd te zijn, mompakoni, door de tadjuna of bulia met vuur en door het slaan op de gimba, trom, verdreven, ook uit de nieuwe woningen voor dat deze betrokken worden. De To-peule zijn booze menschen, die er op uit zijn met toepassing hunner kunst de angga der levenden te verslinden. Bij ontdekking worden zij zonder vorm van proces met *Diospyros ebenus* stokken doodgeknuppeld. De puntiana zijn de angga der vrouwen, die gedurende den partus bezwijken en alles in het werk stellen de mannen uit nijd dat zij de oorzaak van bevruchting zijn te emasculeren. De nachtmerrie is eene booze angga, die in het lichaam van den slapende tracht binnen te dringen om zijn angga kwaad te doen. Om de toekomst te raadplegen, bolobia, telt de tadjuna met incantatie en onder aanroeping van de zon, eo of mataeo, en aarde, uta, op eene geheimzinnige wijze met vijf djagongkorrels. Ook raadpleegt zij het ei dat op eene bijzondere wijze op het vuur wordt gelegd, zoomede de lever van varkens en hanen, mempesule, en de luchtpijp der eerste. Door de tadjuna wordt eveneens de toekomst voorspeld uit het ge-

schrei der nachtuilen. Als zoodanig heeten zij talenga. De vogels tekateka, poa, kuou en kuwaja worden als afgezaanten van Lamoa sindata aangemerkt om den mensch of liever de Lamoa sindao voor naderende gevaren te waarschuwen. Wanneer men een kuwaja, *Haliaetus leucogaster*, met gras in zijn snavel vliegen ziet, dan is dat een zeer gunstig teeken. Onder weg een slang of leguaan ontmoetende is men verplicht deze te doden, wil men niet zijn ongeluk te gemoet gaan. Op reis het geknor van wilde varkens hoorende moet men onmiddellijk terugkeeren. Een kikvorsch in het huis vindende moet men deze doden en daarna aan den angga voor de pemia offeren om het gevaar af te wenden. Een padi of *Lagenaria hispidaveld* mag tijdens den bloeitijd niet betreden worden. Gedurende den padioogst mogen geene vreemdelingen de negarien binnentreden. Wanneer iemand onder het bouwen van eene nieuwe woning van het dak dood valt, moet men met bloed alle palen bestrijken, opdat zijne angga de bewoners later niet komt veront-rusten. Het bezigen van bloed op deze wijze doelt op eene vereeniging of aanneming als lid in de familie. Om diefstal van vruchten te voorkomen, hangt men tegen de boomen een aarden pot met allerlei boomwortelen en bladen, kawalase. Degene die daarvan steelt wordt door toedoen der angga van de voorouders ziek en sterft kort daarna. Deze bewerking heet uru. Droomen worden tevens door de tadjuna en bulia uitgelegd. Die der beschonkenen hebben geene waarde. Bij zwaar weder wordt voor de deur der woning een kalaparas, waaraan een ouden aarden pot hangt, gezet om Embao vrees aan te jagen. Als naar gewoonte trachten de Mohammedaansche ijveraars onder deze Lamoa vereerders propaganda te maken en is het te voorzien dat zij weldra tot den Islâm overgaan.

Behalve de eedsaflegging, mompenoa, onder aanroeping van Lamoa sindata en sindao maakt men ook gebruik van zoogenaamde godsoordeelen, kambuno en mosunge, het duiken in diep water een stok vasthoudende. Degene die het eerst bovenkomt wordt de batua of slaaf van de tegenpartij. Ook is men gewoon in toepassing te brengen de gajo toga, het steken van de rechterhand in ziedende damar, de magonto of het sijn kauwen van drooge rijst en de nobatadji, of het beslechten eener zaak door twee hanen tegen elkander te doen kloppen. De verliezende partij is alsdan de schuldige. Onschuldige zijnde wordt men, zich aan een godsoordeel onderwerpende, door Lamoa sindao beschermd. Wanneer een man

het door hem gepleegd overspel ontkent, dan wordt het endawunu ordaal gebezigd. De bewuste persoon wordt buiten de negari onder een boom gebracht. Onder het uitroepen van allerlei verwenschingen biedt de tadunja hem een kaliawo of schild aan waarmede hij het lichaam moet bedekken. Een der ouden van dagen ontvangt daarna van denzelfden tadunja een zeker aantal tulangga of pieken van Bambusa longinodis om van uit den bepaalden afstand hem te spietsen. Wordt zijn lichaam door geen der tulangga geraakt, dan is hij onschuldig.

Het koppensnellen geschiedt hoofdzakelijk om ingevolge de potongo tabu mopali of heilige wetten der ouden, aan hoofden en aanzienlijken medgezellen naar het zielenland te geven. De angga van de verslagenen zijn alsdan verplicht deze aldaar te dienen. Bovendien worden er oorlogen gevoerd om door koppen te snellen bij de vrouwen in aanzien te geraken. Bij voorkeur gaat men op den koppenjacht in een vijandelijk land uit. De voorbereidselen daarvan gelijken op die van den krijg. Voor dat men ten strijde trekt of uitgaat om koppen te snellen, raadpleegt de tadunja het vogelgeschreeuw in eene afgezonderde loods des nachts buiten de negari, en wanneer de voor teekenen gunstig zijn, den volgenden dag nog de lever van een haan of varken. Alles naar wensch zijnde deelt zij haar bevelen uit aan de tadulako die met drie honderd man meer of minder het vijandelijk terrein betreedt. In de nabijheid van eene negari of tuinhuis gekomen, verzamelt de tadulako de strijders op een bepaalde plaats en loopt zeven malen rechts en links om hen henen, onderwijl gebeden prevelende, en voorbehoedmiddelen, tamburaka, waarop hij geblazen heeft, over hunne hoofden uitstrooiende. De verzamelde krijgers bedekken zich zelve met de kaliawo en degene op wiens lichaam de minste stukken tamburaka nedergevalen zijn, maken de voorhoede uit. Na eenige koppen bij den aanval afgeslagen te hebben, keeren zij huiswaarts. De vrouwen en jonge maagden gaan hen buiten de negari tegemoet, en geleiden hen naar de lobo alwaar drie dagen feest gevierd en de makajori gedanst wordt. Een uitval in den oorlog doende, worden de verslagenen gescalpeerd en de huiden met kalk bereid, terwijl het schedeldak behoorlijk afgesneden wordt om tot drinkbakken te dienen. Het verzamelde haar wordt ook gebezigd om pieken, zwaarden en schilden te versieren. Enkele koppen worden gaaf naar de negari gebracht om door de vrouwen en kinderen met groot getier en onder een onafgebroken gegil geschopt en stuk ge-

slagen te worden. Het bloed der verslagenen wordt gewoonlijk door de overwinnaars gedronken. Na het openmaken der schedels ter vervaardiging der drinkbakken worden de uitgehaalde hersenen met sagero en Spaansche peper vermengd door de tadulako en bulia verslonden om krachtig te worden. De oorlogen worden door de ingkai en tausondo begonnen, om door de slaven geeindigd te worden. De vijanden die zich verzetten worden eenvoudig afgemaakt. Na de overwinning worden alle bezittingen of roerende goederen en vee en van elke honderd zielen vijf à zes personen als slaven medegevoerd.

De huwelijken worden zonder veel omslag in en buiten den stam gesloten. Bij de kabusenja en ingkai is het gebruik dat eenige vrouwelijke bloedverwanten van den jonkman aanziek doen en over de dapasingkani of bruidschat spreken. Bij de tausondo en slaven doet de jonkman zijne zaken zelf af en geeft daarvan na afloop kennis aan zijne ouders en bloedverwanten. De bruidschat bestaat uit honderd stukken van verschillenden aard, bijv. een bord, een mes, een koperen duit, een karbouw, een gong, een klewang, een stuk wit lijnwaad enz. De waarde van elk artikel afzonderlijk hangt af van den eisch der ouders. Is dit door de bloedverwanten van den jonkman bijeengebracht, dan wordt de dag van huwelijk en feestviering bepaald en komen de bloedverwanten van beide partijen in het huis der jonkvrouw bijeen. Onder een oorverdoovend muziek van trommen en gongs plaatst men de jonge lieden naast elkander hurkende op een mat, en terwijl de man zijn rechterbeen op de linkerbeen der vrouw legt, kauwen zij te samen sirih-pinang. Een korten tijd daarna wordt hun gekookte rijst voorgebracht die zij ook op dezelfde wijze nuttigen. Nadat de olielampen en damartoortsen eenigen tijd gebrand hebben, neemt een der oudste ingkai hen bij de hand en voert hen naar het zoogenaamd bruidsvertrek, dat met veelkleurige iwo of vuja sarongs versierd is. Voor den bijslaap maakt de jonkman den buikband van de jonkvrouw open en betaalt hij daarvoor aan hare moeder een karbouw. Inmiddels duurt het feest tot den volgende morgen als wanneer de feestgenooten huiswaarts keeren. De jonggehuwden worden drie dagen achtereen in het vertrek door de bloedverwanten der jonkvrouw verpleegd. Den vierden dag gaan zij in de rivier baden en worden alsdan door de gezamenlijke familieleden naar het huis van den jonkman gebracht, namelijk wanneer de vrouw toegestaan heeft om in den stam van den man te treden. Is het tegendeel overeengekomen, dan blijft de man in de woning der jonk-

vrouw of van hare ouders. Tusschen den eersten en derden dag moet de man aan de bloedverwanten der vrouw verklaren of zij al dan niet eene maagd is. In het laatste geval heeft hij het recht van scheiding te eischen. De ingkai en de overige bloedverwanten van beide partijen beëindigen de zaak in der minne en wordt de dapasingkani teruggevoerd. Daarna mag de man zonder voorkennis der ouders of bloedverwanten elke tot den stam behoorende vrouw, die hem behaagt, nemen. De mannen mogen drie tot zes vrouwen en meer huwen. De eerste hoofden onderhouden in elke negari een of meer vrouwen. De vorstinnen hebben gewoonlijk een of meer mannelijke mokaro dua of bijzitten. Na het huwelijk is het den schoonzoon verboden afzonderlijk met zijne schoonmoeder, mamia, te spreken. Echtscheiding heeft ook plaats ten gevolge van overspel en onverschilligheid van de zijde der vrouw of mishandeling van de zijde van den man. Is de man schuldig, dan wordt de bruidschat niet terugbetaald. Wanneer de man de vrouw in het openbaar uitscheldt, dan is zulks een bewijs dat hij eene scheiding verlangt. Bij scheiding volgen de dochters de moeder en beslissen de ingkai, of de zoons al dan niet bij den vader blijven. De weduwen, bolu wea, kunnen eerst na honderd, de weduwnaars, bolu tuama, na veertig dagen opnieuw huwen.

Gedurende de zwangerschap is het potongo of den man verboden om dieren te doden of koppen te snellen, in een woord bloed te storten; ook mag hij bij sommige stammen niet met eene andere vrouw copuleeren. De vrouw behoort zich tevens te onthouden van herten- en karbouwen vleesch, ook mag zij geen eieren, palingen of haaien nuttigen. Zij mag niet onder de steunbalk van het huis staan, omdat dit den abortus bevordert, en geen hout kloven. De vrouwen die voor de eerste maal baren worden gewoonlijk door de tadunja of andere oude vrouwen geholpen. Bij herhaling wordt geen hulp meer noodig geacht en brengen zij hunne kinderen, ook in tegenwoordigheid harer mannen die haar steunen, in de bosschen en bij rivieren ter wereld. Heeft de partus voor de eerste maal plaats, dan behoort zij ontkleed met den anus op een kalapadop rustende te zitten, met de beenen naar zich toe getrokken. De tadunja plaatst zich voor haar om het kind in ontvangst te nemen. In het kraamvertrek waar een vuur gemaakt is behoort niemand binnen te treden. Eerst wanneer het kind gebaad is, mag de vader het kind komen bezichtigen. Het baden in lauw water geschiedt met de placenta terstond na de geboorte. Daarop wordt de navelsnoer afgesneden, nakodjo met een

stuk bambu of de guma, terwijl bij sommige stammen de gewoonte nog bestaat dat de vader als erkenning dat het kind hem toebehoort, de navelsnoer afbijt, nedakiki. De placenta wordt, in twee kalapadoppen geborgen, in een boom opgehangen of door den vader begraven. Naast de plek wordt door den vader als erkenning een kalapaboom, die ook als het eerste eigendom van het kind aangemerkt wordt, geplant. De afgevallen navelstreng wordt gedroogd en bewaard om later als middel tegen convulsivische aanvallen te dienen. Na het baden staat de vrouw op en verricht haar dagelijks werk in huis. De kinderen worden terstond door de moeder gezoogd. Dit duurt totdat de vier voortanden uitgekomen zijn. De toru of zoogenaamde helm, waarmede sommige kinderen geboren worden, wordt door den vader zorgvuldig gedroogd en bewaard om als paliasi of pakuli, voorbehoedmiddel, in den krijg te dienen. Dusanige kinderen worden door de ouders zeer gewenscht. Kinderlooze ouders kunnen kinderen aannemen, patuwu. Tot dat einde wordt er een karbouw geslacht, terwijl de partijen de horens vasthouden. De bloedverwanten van het kind bewaren deze daarna om als bewijs te dienen. Voor dat de eerste tand uitbot, wordt behalve de bekende difformatie van den schedel onder de kabusenja bij alle standen de oorlellen met een puntig gemaakte bambu doorstoken, daarna het kind na de dakou of haarsnijding door de bloedverwanten op plechtige wijze benedenshuis gebracht om op den grond te trappen, waarop de naamgeving natoo, eigenlijk teeken geven, volgt. Bij deze plechtigheden worden feesten gevierd. Wanneer de jongens het tiende jaar bereikt hebben, moeten zij zich aan de lapede of kloving van het praeputium onderwerpen. Deze plechtigheid geschiedt door den bulia, die den jongen buiten de negari aan den oever der rivier brengt. Na de oproeping van de Lamoasindata en sindao, zoomede de angga van den stam om tegenwoordig te zijn laat hij het kind op eene jonge kalapavrucht zitten, houdt een gedeelte van het praeputium op de guma of zwaard vast en slaat vervolgens daarop met een tweede jonge kalapavrucht. De wond wordt alsdan met zijn gestampte geneeskrachtige kruiden belegd en de penis tegen den buik vastgebonden. De wond is gewoonlijk na den derden dag genezen. Gedurende dien tijd staat de jongen onder het toezicht van den bulia. Wanneer teekenen van puberteit zich vertoond hebben, worden de tanden gevijld, datempo, gelijk tot bijna aan het tandvleesch, zoowel bij mannen als vrouwen. Onder de Tonapo, Tobada en Tokulabi ondergaan de vrouwen eene nog pijnlijker kunstbewerking, doordien de twee boven voortanden bij die gelegenheid afgebroken

en de ondertanden tot aan den gingiva afgeslepen worden. Men schrijft dit gebruik toe aan het feit dat een der vrouwen van zekeren Makole gedurende de liefkozingen zijn penis heeft afgebeten, zoodat hij aan de gevolgen daarvan is overleden. Na de vijling worden de tanden met verwstoffen zwart gemaakt. Voor het huwelijk laten de mannen nog acht wonden op den bovenarm door middel van arengzwam branden, welke wonden daarna met slangenbloed ingewreven worden. Ook laten zij zich op de borst een buffelkop, althans de horens tatueeren, goromangga, een en ander om krachtig te worden en te doen zien dat men pijnen verduren kan. Om hare schoonheid te verhoogen laten de meisjes op haren rechterwang concentrische cirkels prikken. Onder de Tobada laten sommige mannen ook voor het huwelijk de penis mutilceeren door onder de huid van den glans insnijdingen te doen en daarin ronde steentjes te brengen die na genezing als wratten uitzien. Door deze verminking komen zij bij de vrouwen in hoog aanzien.

Behalve de kinderziekte, buti, die meermalen epidemisch uitbreekt, heerschen er onder de bevolking veelvuldige koortsen, buik- en borstziekten. In het Tosigische treft men de kabua of kropgezwollen aan, welke toegeschreven wordt aan het gebruik van slecht water. De lues venerea zijn niet bekend. Alle ziekten worden door booze lieden, de zoogenaande suwanggi, die ziekte verwekkende ingredienten, paminta, in het eten, in den pinang, sagero of in den grond leggen en door de goede en booze angga, door Lahude, Entaopi en Longga veroorzaakt. De eerste, omdat de pemia niet behoorlijk verzorgd wordt, de laatste doordien men onwetend hen in hunne rust stoort of uit kwaadwilligheid. Ook schrijft men ziekten toe aan invloeden van den uru, zoomede als gevolg van een valschen eed. Vallende ziekte ontstaat doordien de angga van den persoon door schrik tijdelijk het lichaam verlaat. Door op het lichaam te slaan wekt men het medelijden van den angga op, die weldra in het lichaam terugkeert. Krankzinnigheid schrijft men toe aan de omstandigheid, dat een of meer booze angga in het lichaam van den patient is gevaren om hem te kwellen. De meesten worden gewoonlijk vastgebonden, omdat men niet zeker is wat de booze angga, die voor eene wijle praedomineert, kan uitrichten. Door den lijder te slaan tracht men de angga te verwijderen. Bij zware epidemiën in de negari slacht men een witte karbouw, de kop wordt in de eerste plaats als offer aan Lahude in de nabijgelegene rivier geworpen.

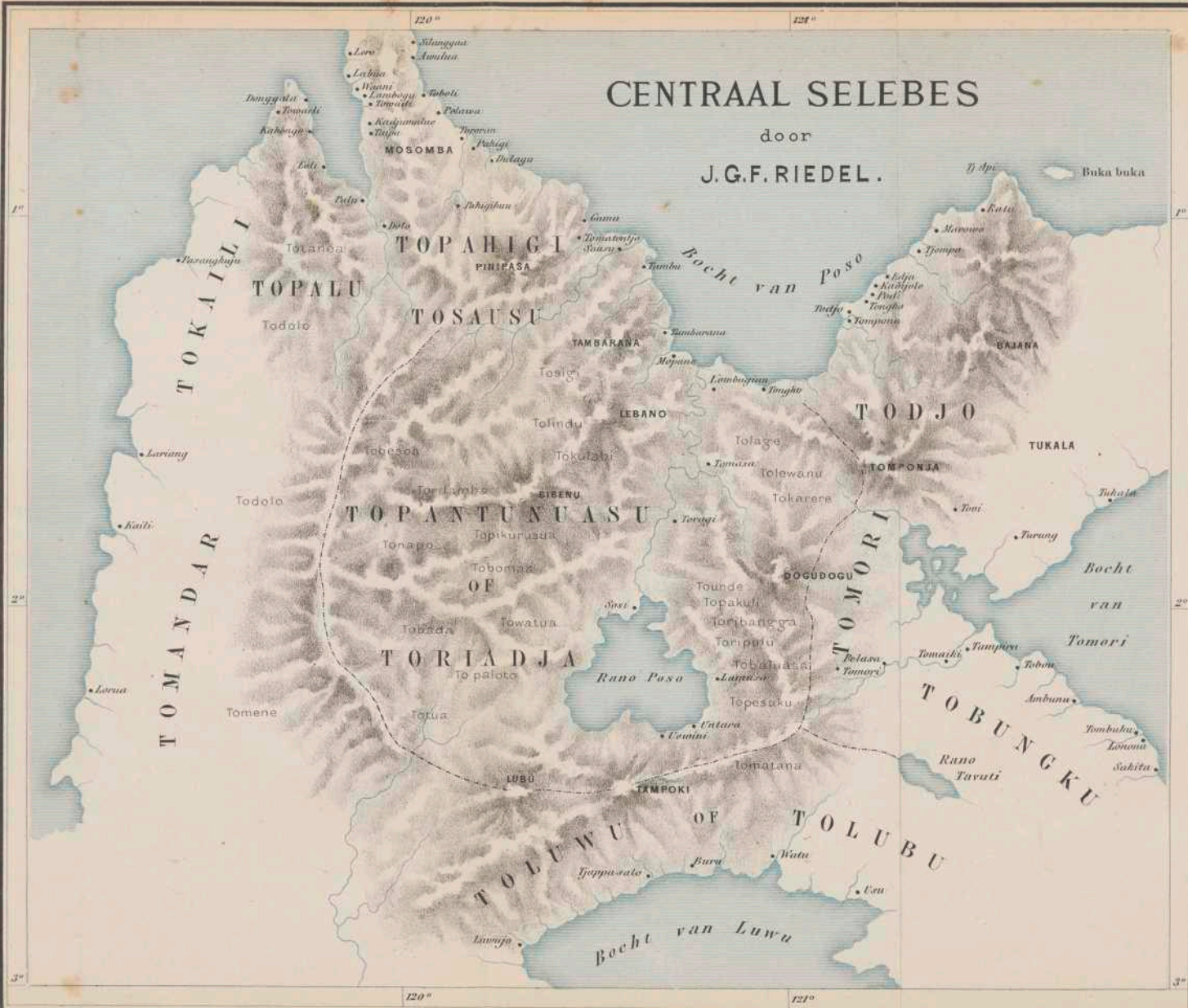
Vervolgens wordt het dier in vier deelen verdeeld en elk deel op staken aan de vier windstreeken opgehangen. Bij pokziekte verlaat men de negari en zwerft in de bosschen stil rond om de booe angga, die de ziekte heeft medegebracht, te misleiden. De zieken worden behoorlijk verpleegd. Bij koorts en buikpijn wordt warm water met *Zingiber officinale* toegediend. De door de suwanggi in het lichaam gebrachte vreemde artikelen, als steenen, wormen, dorens, enz. worden door de tadunja en bulia, die ook sando heeten, door incantaties en vervloekingen buiten gehaald. Van masseeren, ondju, wordt veel werk gemaakt. De wonden, waarop versche bladeren gelegd worden, genezen buitengewoon spoedig. De tadunja en bulia zijn evenwel ongeneigd deze aan te wijzen.

Bij overlijden wordt het lijk gewasschen en naar gelang van de welgesteldheid van den persoon in een of meer iwo sarongs gewikkeld. De geringeren worden terstond buiten de negari begraven. Lieden tot den kabusenja en ingkaistand behoorende worden in een kist, met hars hermetisch gesloten, in huis bewaard tot dat alle familieleden tegenwoordig zijn, waarna deze naar het bosch gebracht wordt om op steenen, dan wel tusschen takken van groote boomen gelegd te worden. Een jaar daarna gewoonlijk na den padioogst worden de beenderen verzameld, gereinigd, met olie bestreken en opnieuw met iwo sarongs gewikkeld om of begraven of in een grot bewaard te worden. Bij begraving placht men het graf met steenen te bedekken en aan het hoofden- en voeteneind der vrouwen twee groote steenen te plaatsen. Bij mannen gebruikt men slechts een steen aan het hoofdeneind. Voor dat de beenderen, wuku, ingewikkeld worden moet de tadunja onderzoeken of alle stukken aanwezig zijn. De wapenen, borden en andere roerende eigendommen van den doode worden in de grot nedergelegd of begraven, opdat de doode de achterblijvenden niet kwelt of ziek maakt. Gedurende de verzameling en reiniging der beenderen worden zeven dagen lang de motengkefeesten gevierd, waarbij de kajori door mannen en vrouwen gedanst wordt. Bij deze gelegenheid krijgt de doode een nieuwen naam. De negaribewoners verlaten alsdan de negari om tijdelijk zich aan den rivieroever, alwaar de noodige loodsen gebouwd worden, op te houden. Voor elken doode wordt een pemia of beeld gemaakt. Gedurende deze feesten mogen de mannen en vrouwen geene geslachtsgemeenschap uitoefenen. De weduwen moeten honderd, de weduenaars veertig dagen zich stilhouden. Het rouwen bestaat

CENTRAAL SELEBES

door

J. G. F. RIEDEL.

in het gebruik van zuiver witte iwosarongs, terwijl men aan wapenen en huisraad ook een stuk daaraan vasthecht. Wanneer het lijk van een der makole of aanzienlijken nog in de negari is en de vastgestelde koppen nog niet gesneld zijn, mag men in de negari geen geruisch maken, tachtig dagen achtereen mogen de negari-genoten ook niet arbeiden, gedurende welken tijd ook figuren van phallos en yoni als potongo aan de vruchtboomen vastgebonden worden. Degene die niettegenstaande dat verbodsteeken vruchten afhaalt, wordt met de betaling van twee slaven ten behoeve van de bloedverwanten van den doode beboet. Het is niet potongo de nieuwe namen der dooden uit te spreken. Na den afloop der motongkefeesten wordt de sosora of erfenis verdeeld. Sterft de man en laat hij een of meer kinderen achter, dan blijft de boedel in handen der vrouwen. Dit heeft geen bezwaar, omdat elke vrouw een eigen huishouden voert. Geene kinderen hebbende, krijgt de vrouw de helft van den inboedel en de ouders van den man of zijne bloedverwanten de andere helft.

Eene aardbeving, lindugi, voelende begeven zich alle negari-genooten buitenshuis om gras uittrekken. Door deze handeling geeft men aan Embao te kennen dat er nog menschen op aarde wonen, doordien het uittrekken van het gras haar leed doet als wanneer bij den mensch het haar gedepileerd wordt. Bij zons- en maansverduistering wordt groot rumoer gemaakt, omdat de zon, eo, in stede van bij zijne vrouw, uta, aarde, te komen, overspel met de maan, wuja, pleegt. Bij zonsverduistering gaat de maan naar de zon toe om te copuleeren. De bitue molindja of vallende sterren zijn bitue, die van plaats veranderen. De Plejaden worden malunu, de bintang tiga tontoliomo genoemd. Voor lengtemaat gebruikt men de dopo, vadem, en djangga, span. Padi wordt in bossen, hoke, van ongeveer tien kati verruuld. Djagong en andere zaadsoorten in manden van ongelijk gewicht. Voorts heeft men de wia, eene nominale waarde vertegenwoordigende van vijftig tot honderd en twintig centen. Men verruult bijv. een slaaf tegen veertig, eene slavin tegen zestig wia. De wiawa is een goud gewicht van ongeveer een half reaal zwaarte. Het jaar, sampae, begint met de eerste nieuwe maan, wuja wou na den padioogst.